

Eskimoenes møte med kristendommen

WILLIAM GUNNESDAL

Beretninger om den nordnorske presten Hans Egedes innsats i Grønland i første halvdel av 1700-tallet hører med til vår allmennkunnskap. Ikke så godt kjent er hva som senere skjedde på det religiøse feltet i Grønland og i de andre eskimoiske områdene. Det er dette som er temaet i det tobindsverket som den danske presten og historikeren Mads Lidegaard har skrevet. På sine mange reiser i arktiske strøk har han samlet et rikt materiale om hvordan naturfolkene i det nordlige Canada, Alaska og Grønland først fikk kjennskap til kristendommen. Lidegaard har også vært lektor ved Grønlands Universitet i Nuuk (Godthaab).

Naturlig nok vil denne religionshistorien være tett vevd inn i den mer generelle historiske utviklingen i området, kristendommen kom jo med den hvite manns inntreden på denne geografiske arenaen. Lidegaards bøker blir derfor meget spennende lesning også for dem som har en mer generell interesse for utviklingen i denne delen av Arktis.

Man regner med at det i dag er omtrent 100 000 eskimoer, 50 000 bor i Grønland, resten i Canada og Alaska – noen få har tilhold nordøst i Sibir. Lidegaard har valgt å bruke samlenavnet eskimo for de ulike stammene. Når vi ofte hører inuit som betegnelse på folkeraesen, kan forfatteren fortelle at det bare er de kanadiske eskimoer som bruker denne betegnelsen om seg selv.

En kamp om sjelene

Vi begynner vår misjonsreise sammen med Lidegaard helt i vest, i

Alaska. I kjølvannet av russiske handelsframstøt mot Alaska og øygruppen Aleutene i begynnelsen av 1700-tallet kom misjonærer til området. I begynnelsen skjønte ikke russerne språket, men på en eller annen måte fikk man aleutene til å gå ut i vannet til en slags massedåp. Det var antall døde som betydde noe i rapportene til Moskva.

Den første misjonæren som prøvde seg for alvor på å lære språket, het Veniaminov, han ble senere utnevnt til erkebiskop. En av hans 'disipler' var en aleutisk fangstmann som ved dåpen fikk navnet Peter. Det fortelles at Peter på en reise nedover Nord-Amerikas vestkyst traff noen jesuitter. Iherdig prøvde de å omvende Peter til deres versjon av kristendommen. Han holdt imidlertid standhaftig fast ved sin opprinnelige tro. Det endte med at han ble torturert til døde. Senere hen er han blitt erklært som helgen, og bildet av St. Peter henger nå i alle aleutiske hjem.

Da USA i 1867 kjøpte Alaska av russerne, ble de religiøse båndene til Russland brutt, selv om mange russiske prester ble igjen i Aleutene. Det påstås at nettopp deres nærvær hindret øysamfunnene i å henfalle til barbari.

Kappløpet mellom trossamfunnene

Da amerikanerne overtok Alaska, ble området åpnet for all verdens lykkejegere, det være seg fangstfolk og senere hen gullgravere. Men det var ikke bare det jordiske man sloss om, også jakten på sjeler ble meget intensiv. Den amerikanske presten Sheldon Jackson hørte at den opprinnelige befolkning i Alaska holdt på å bli utryddet i kjølvannet av utbyttens uhemmede framferd, og han oppfordret da de amerikanske kirker til å sende misjonærer nordover. Sheldon gjorde selv en stor innsats for å bygge ut skolesystemet i denne nordlige amerikanske kolonien, og han har fått tilnavnet Alaskas apostel. Lidegaard gir en systematisk oversikt over hvordan denne oppfordringen ivrig ble grepet. Katolikker – også de ortodokse – herrnhutere, lutheranere, kvekere, anglikanere, presbyterianere og kongregasjonalister nærmest delte misjonsmarken der nord mellom seg.

Et framstøt fra Sverige

Også skandinavene var på offensiven. Den finsk/svenske polarfaren Adolf Nordenskiöld var i Alaska på 1880-tallet. Han så nøden blant eksimoene, og sendte bønn tilbake til Misjonsforbundet i Sverige om å sende misjonærer. Denne frikirken representerte en pietistisk retning som hadde brutt med presteveldet i den svenske statskirken. Misjonæren Axel E. Karlsson hadde erfaring fra arbeid i

Russland, og han måtte være rette mannen å sende ut, nettopp fordi mange eskimoer kunne litt russisk. Karlsson lærte seg engelsk i USA før han i 1887 stevnet nordover. Men med den tids holdning til den eskimoiske kulturen, var arbeidet vanskelig. I en beretning om skolen han startet, skriver Karlsson: «Vi hadde 20 gutter og 9 jenter, som alle fikk nye navn, noen rene klær og lovte å vaske ansiktet hver morgen.»

Det var særlig viktig for misjonærene å få angakokene, de eskimoiske trollmenn, på sin side. Og nettopp fordi lekfolk stod så sterkt i Misjonsforbundet, hadde de få motforestillinger mot å engasjere eskimoer som predikanter. Disse innfødte forkynnerne hadde lettere enn svenskene for å vinne innpass hos sine rasefrender. Misjonsforbundet hadde derfor stor framgang i sitt arbeid.

Norsk misjonsinnsats i Alaska

Et forholdsvis ukjent kapittel av norsk emigrasjonshistorie representerer den store samiske utvandringen til Alaska omkring århundreskiftet. Samene var ønsket fordi de skulle lære eskimoene tamreindrift. (Ørnulf Vorren har i boken «Samer, rein og gull i Alaska» (1990) skrevet om dette spennende kapitlet i norsk emigrasjonshistorie). Det vokste fram et ønske om å få over lutherske prester for å betjene de mange utvandrede samene, ganske mange av dem bodde i Nomeområdet. Etter hvert ble også eskimoene et mål for forkynnelsen. Fra Norge kom det snart misjonærer som skulle virke blant de innfødte. Det var særlig de yngre eskimoiske mennene som lettest lot seg overbevise om kristentroen. Muligens skyldes det at de på den måten kunne unnsnippe det sterke grepet de gamle hadde i det eskimoiske samfunn. Og da nordmennene attpåtil kunne love dem noen rein, hjalp det ytterligere på å vinne de unge for kristendommen.

Et folk nær undergangen

Et overblikk over forholdene i Alaska like før århundreskiftet viser hvilke utfordringer misjonærene, både de norske og alle de andre, stod overfor.

Hungersnød rådde fordi fangere fra andre land hadde så godt som utryddet hval- og hvalrossbestanden. Villreinflokkene var kraftig desimert. Med den hvite mann kom spriten. Handelsmenn oppdaget snart at berusede eskimoer var særdeles «lette» å handle med. Så lenge det var sprit i leiren, dro man ikke ut på jakt, selv om det var midt i beste sesongen. Eskimoene hadde ikke motstandskraft mot de sykdommer som kom med de tilreisende. Syfilis og tuberkulose herjet mange steder nokså voldsomt.

Gullfunnet i Klondyke i 1898 virket som en magnet på menn som alle skulle gjøre det store varpet. Mangelen på kvinner ble til en viss grad bøtt på ved at de både kjøpte og tvang til seg «tjenester» hos de innfødte kvinnene. Lidegaard skriver: «Man vil forstå at det var nok å ta fatt i for de nye misjonærene – det måtte noe mer til enn å slå seg til på en hyggelig prestegård og meske seg med svinestek og hjemlig hygge.»

Arktisk Kanada

Vi følger Lidegaard østover langs Nordvestpassasjen. Også i dette området var det en viss kiving mellom misjonærer fra de ulike tros-samfunn, hovedaktørene var katolikkene og anglikanerne. Hånd i hånd med denne mer religiøse kampen, stod det strid om språk og skriftsystem. James Ewans hette en metodistprest som virket blant indianerne, og han utviklet på 1840-tallet et spesielt skriftsystem som ikke var basert på bokstaver men på stavelser – en såkalt syllabelskrift. Den bredte seg raskt til eskimoene i nordøstre delen av Kanada. Eskimoene nærmest annekterte skriftsystemet som sitt eget, og helt til i dag tvholder noen av dem på dette skriftspråket.

Herrnhuterne var også aktive her allerede på 1700-tallet. I Grønland hadde de fått en del erfaringer med å drive misjon blant eskimoene. I Labrador gjorde de derfor ikke samme feilen som i Grønland, der de samlet mange eskimoer på et fåtall steder. Det virket ødeleggende for fangstmulighetene. Ja, herrnhuterne tilskrives æren for at visse eskimoiske stammer i Labrador ikke ble utryddet.

Herrnhuterne hadde klare regler i sitt arbeid. De skulle aldri tale gjennom tolk, men de skulle bruke eskimoenes eget språk. Man skulle aldri bruke eskimoiske uttrykk for kristne begreper, men heller innføre de tyske ordene i det eskimoiske språket. En konsekvens av dette er at det fins mange tyske ord i eskimoisk i dag, bl.a. tallordene og navnet på ukedagene.

En beryktet eskimostamme

Utenfor den nordvestre delen av det kanadiske fastland ligger øyene Victoria Island og Banks Island. Her ute levde det en eskimostamme som hadde fått navnet kobbereskimoene. De spredte frykt rundt seg, og de ble beskrevet som «de fødte tyver, fryktelige løgnere og så absolutt upålitelige at man ikke overraskes når man hører om mord blant dem.» I 1913 måtte to katolske misjonærer bøte med livet ute på disse øyene. Politimannen som ble sendt for å etterforske ugjerningen, fikk samme skjebne. Kobbereskimoene praktiserte lenge skikken med å «sette ut» nyfødte, spesielt pikebarn ble tatt av dage slik. Et resultat av dette var at det var betydelig færre kvinner enn

menn i stammen. Skulle en mann få seg kone, måtte han kanskje slå i hjel en gift mann for deretter å overta hans viv!

Beretningene om de krigerske kobbereskimoene skremte ikke nye misjonærer fra å komme til øyene, og de fikk etter hvert innpass og aksept i dette isolerte arktiske samfunnet.

Om å misjonere blant eskimoene

Lidegaard summerer opp de motiver han mener de kristne kunne ha for å drive misjon blant eskimoene. Ved siden av hovedhensikten, som var å spre evangeliet, kunne misjonen være med på å beskytte eskimoene mot å bli utnyttet av de hvite. Det kunne også være et ønske om å få en språklig og kulturell kontroll over eskimoene, som et ledd i et mer politisk overherredømme. Kirkesamfunnene kjempet seg i mellom om å være først ute.

Hva kunne eskimoene oppnå ved å gå over til kristendommen? Misjonærene kom som representanter fra samfunn som var eskimoene materielt overlegne. Derfor trodde eskimoene at det kanskje gav materielle fordeler å bekjenne seg til kristendommen. I tillegg fikk eskimoene tilgang til undervisning og legehjelp. Ved å skifte over til den nye troen kunne eskimoene frigjøre seg fra angakokenes makt. Dessuten fritok kristendommen dem for mange gamle tabuer, særlig var det kvinnene som fikk et mindre regelstyrt liv. De første som ble kristne, var derfor for en stor del kvinner. Den kristne kirken representerte – med sine seremonier og høytidsmarkeringer, sang og musikk – større muligheter for sosialt samvær.

I de tilfeller der de kristne bud stred mot eskimoenes skikker, kunne det oppstå motsetninger. Flerkoneri var logisk begrunnet i en rasjonell arbeidsdeling. Og det kristne forbudet mot skilsmisse brøt med eskimoenes konebyting. I starten ble mange misjonærer oppfattet som uhøflige når de som gjester avsto tilbudet om å dele seng med husets kone eller døtre.

Mange av misjonærene havnet ofte i en åndskamp mot eskimoenes trollmenn, angakokene. Det var særlig i situasjoner med alvorlige sykdommer og ulykker at det kunne spisse seg til. Misjonærenes syn på drap kolliderte med eskimoenes skikk med å sette ut barn. Eskimoene holdt også standhaftig på de ritualene som innebar at døende ble forlatt ute på tundraen før livet ebbet helt ut. Når misjonærene var mot dette, overlot ofte eskimoene dem ansvaret for syke og gamle. Misjonærene holdt hardt på at de døde skulle begraves ned i jorden, til tross for at jorden var stivfrossen.

Mange fangstkulturer har bestemte ritualer når jegerne har fått bytte. De døde dyrenes sjel må «taes hånd om» slik at ikke fremtidig

jakt skal påvirkes negativt. Kristendommen hadde ikke seremonier som kunne fungere i slike sammenhenger, og det styrket ikke misjonærenes arbeid. Eskimoene oppfattet kristendommen som et sett handlinger og myter som kom inn og erstattet de handlemåtene og forestillingene de hadde fra før av i deres naturreligion. Den gamle kulturen, med sine fester og danser, gikk derfor i oppløsning når kristendommen overtok. Lidegaard konstaterer bare disse fakta, uten å drøfte dette ømtålige emnet noe særlig.

Hans Egedes innsats

I sin neste bok har Lidegaard reist fra Nord-Amerika, over Davis-stredet, til Grønland og eskimoene der. De nordboerne som kom til Grønland omkring år 1000, ble snart kristnet. Lidegaard ser det som utenkelig at ikke eskimoene kom i kontakt med kristendommen. Like klart er det at da Hans Egede kom til Grønland i 1721, var det ingen spor igjen av en eventuell kristen påvirkning. Ja, hollandske hvalfangere skrev i 1650 at «vi har aldri fornemmet noen form for andakt hos de ville».

Historien om Hans Egede og Gjertrud Rasch regner forfatteren så kjent at han ikke gir den altfor stor plass. Egede hadde møtt pietismen i sin studietid i København, og misjonstanken som kom med denne religiøse retningen, vant gjenklang i den nordnorske prestens sinn. Egedes sønn Poul gir oss et innblikk i de språklige problemer misjonæren hadde. «Grønlenderne ville at jeg skulle fortelle dem hva presten sa, om han skjente på folk, hvorfor han talte så lenge, og hvorfor han så ofte nevnte ordet 'kapitak'. (Kapitak er det eskimoiske ordet for den vanntette drakten som brukes i kajakken). Det var imidlertid ordet kapitell Egede hadde brukt.

Ettertidens urettferdige kritikk

Egede skriver flere steder at han 'straffet' eskimoene. Lidegaard mener at den tids bruk av ordet heller må tolkes dithen at Egede mer mentalt bearbeidet de innfødte. Det er ofte framhevet at det var ikke særlig gode resultater av Egedes arbeid, i alle fall målt i antall døpte. Forfatteren tror at årsaken til at misjonæren ikke var så ivrig etter å døpe eskimoene, var hans redsel for at det skulle oppstå en slags ukontrollerbar blandingsreligion hvis grønlendernes naturreligion ikke var kommet tilstrekkelig på avstand før det ble snakk om dåp.

Egedes innsats er omstridt, mange har kommet med krass kritikk av hans framferd. Lidegaards hovedinntrykk er at Egede var av et slikt format at han var hevet over de smålige motiver ettertiden har villet tillegge han. Ja, angriperne stempler mer seg selv enn Egede.

Herrnhuterne, som vi har hørt var svært aktive i Nord-Amerika, kom til Grønland i 1733. Det var opprinnelig meningen at de skulle bistå Egede, men de valgte å slå seg ned et godt stykke utenfor Godthaab. Snart kom det til uoverensstemmelser mellom Egede og de nyankomne. En av grunnene var at herrnhuterne kom til Grønland som de stod og gikk. De måtte derfor få mat fra Egedes koloni. Etter hvert fikk herrnhuterne større innpass hos grønlenderne enn Egedes tilhengere. Inntil 1765 hadde de døpt hele 650 grønlendere. Herrnhuterne praktiserte massedåp. I 1747 oppførte sekten en flott kirkebygning, og den rommer i dag Grønlands unge universitet, Ilisimatusarfik. Den danske misjonen hadde i disse årene slik motvind at det var snakk om å overlate alt til herrnhuterne.

Sønnene fortsatte farens gjerning

De to Egede-sønnene Poul og Niels lærte grønlendernes språk, og kom derfor lettere i kontakt med de innfødte. Allerede i 1736 reiste den 26 år gamle Poul nord til Diskobukten, der han grunnla misjonsstasjonen Christianshaab. Hans gode rykte hadde løpt foran han, slik at han møtte få virkelig alvorlige problemer. Han er blitt kalt Nord-Grønlands apostel.

Poul møtte mange utfordringer. Grønlenderne praktiserte flerkoneri, og da misjonæren forbød det, vakte det motstand hos mennene – kvinnene støttet den unge Egede! Eskimoene forestilte seg himmelen som et sted der fangstdyrene var få. Da ville de heller til havets dyp, for der myldret byttedyrene. Da Poul forespeilte dem at det største var å havne i himmelen, kolliderte det derfor med eskimoenes gamle forestillinger. Som faren var også Poul reservert når det gjaldt å døpe grønlenderne før de var 'rede'. I løpet av de fire årene han oppholdt seg der nord, var det bare noen få som ble døpt.

Da Poul dro, kom broren Niels nordover og overtok. En del år senere meldte Hans Egedes søstersønn, Niels Brønlund Bloch, seg til tjeneste i Diskobukten. I tiden som fulgte, gikk det nærmest en vekelse over dette kystområdet. Men i 1752 brøt det ut en voldsom epidemi, og snart var det få døpte igjen.

Niels Egede grunnla i 1759 en koloni et stykke sør for Diskobukten, og han hedret sin far ved å gi den navnet Egedesminde.

Nordmannen Jørgen Sverdrup

Jakobshavn ligger litt sør for Christianshaab. Hit kom nordmannen Jørgen Sverdrup i 1764, på et tidspunkt da misjonen nærmest var i oppløsning. Det var ganske mange nordmenn, spesielt nordlendinger, som kom til Grønland på denne tiden. Sverdrup giftet seg

med en grønlandsk enke, noe som var mot det regelverket misjonærene var underlagt. Ja, det sies at familien hjemme i Norge slo hånden av ham. Sverdrup fikk misjonsvirksomheten i gang igjen, og han fikk bygd en kirke der nord. Han var misfornøyd med de danske kateketer som kom til Grønland. Sverdrup tok derfor til å utdanne grønlanderne til slike funksjoner, et viktig skritt i grønlandiseringen av misjonsvirksomheten.

Det store tilbakeslaget – og ny framgang

Danmarks krig med England i 1807 satte en stopper for båtforbindelsen mellom Grønland og moderlandet. Uten forsyninger ble det svært vanskelige forhold for misjonærene. I 1811 reiste flere av dem fra Grønland med en båt, som til slutt havnet i Nord-Norge. Bare et par misjonærer var tilbake i 1813. Herrnhuterne greide seg bedre, fordi de fikk sine forsyninger fra Nederland og England.

I 1817 kom det igjen danske misjonærer til Grønland, og utover i hundreåret opplevde landet faktisk en kulturell blomstring. Det kom snart et krav om at landets lærere og kateketer måtte utdannes i Grønland. Omkring 1850 ble to seminarer etablert, ett i Godthaab og ett i Jakobshavn.

I Godthaab ble det undervist nesten bare på grønlandsk. En av lærerne, herrnhuteren Samuel Kleinschmidt, skrev lærebøker, gjorde språkstudier og utarbeidet en grønlandsk-dansk ordbok. Han oversatte Det gamle testamente til grønlandsk, en versjon som ikke fikk avløsning før i 1990. Kleinschmidt regnes som grunnleggeren av det grønlandske skriftspråket.

Vi får også nevne at de første misjonsfremstøt i Øst-Grønland kom på 1890-tallet. Denne delen av landet hadde til da hatt lite kontakt med omverdenen, og det var et nokså barskt samfunn som møtte misjonærene – ja, det ble beskrevet som sinnsykt. Den danske læreren Frederik Carl Peter Rüttel var den første som meldte seg til misjonstjeneste i denne delen av landet, og han kalles i dag for Øst-Grønlands apostel.

Vårt eget århundre

Vi har så langt snakket om misjon i Grønland. I 1905 kom det imidlertid en lov som gjorde misjonen til kirke. Landet ble delt i to prestegjeld. Den folkelige grundtvigianismen i Danmark inspirerte også grønlanderne til å utvikle sin egenart. I kirkelig sammenheng resulterte det i en vekkelse, som førte til større aktivitet innenfor kirken.

I 1925 fikk landet en egen skolelov, og skolen var kirkens ansvar. Mange grønlandere ønsket å lære dansk. Men fordi kirkens folk ikke

så sjelden også var lærere som ikke kunne skikkelig dansk, var det mange steder umulig å få danskundervisning. Først i 1950 ble skolen skilt fra kirken. Samtidig ble det muligheter for andre kirkesamfunn å etablere seg i Grønland, bl.a. Jehovas vitner, katolikker, adventister, pinsevenner. Danske bahai-tilhengere begynte på slutten av 1940-tallet å utvise stor interesse for Grønland. Årsaken til det var at sønnen til bahai-kultens grunnlegger spesielt hadde nevnt Grønland flere ganger i sine skrifter. I dag er det små grupper bahaier i flere av de grønlandske byene.

Ved innføring av Hjemmestyre i 1979 kom kirken under grønlandsk administrasjon. Den øverste kirkelige lederen i Grønland hadde inntil nylig tittel av visebiskop, og han figurerte formelt under Københavns biskop. Lidegaard har ikke fått med det aller siste: Høsten 93 ble Grønland eget bispedømme, og den tidligere visebiskopen, Kristian Mørch, er nå blitt den første biskop i Grønland. (I nordboernes tid var det også egen biskop i Grønland. Den første het Arnald, og han kom til landet i 1126).

Hvilken innvirkning hadde misjonen på utviklingen i de eskimoiske områdene? spør Lidegaard. Han slår fast at de materielle forandringene hadde kommet uansett. Velger man å se positivt på misjonen, så hjalp den eskimoene å sette alt det nye inn i en åndelig ramme. Et ytterligere og mer delikat spørsmål er om misjonen kunne ha oppfylt denne oppgaven på en mer tolerant måte.

Lidegaards bok går ikke dypt inn i teologiske vurderinger, den må mer regnes som et oversiktsverk. På den annen side viser den oss på utmerket måte hvordan misjonsvirksomheten i eskimoland har vært en integrert del av kolonihistorien.

Mads Lidegaard: *Eskimoerne og kirken*. 1991.
Grønlandernes kristning. 1994. Aktuakkiorfik (Grønland)

William Gunnesdal, f. 1994, lektor (realfag) og journalist. Som frilanser har han arbeidet med stoff innen mange fagområder.

The Escimo encounter with Christianity

The article is a broad review based on two recent studies of Christian mission and church developments among the Escimo population of Greenland and North America by Mads Lidegaard. Most studies concentrate on the pioneering work of Hans Egede and his immediate followers, but the article and Lidegaard's books draw attention to the missionary efforts of a number of other confessional traditions.